

Koppijn in verdwenen

De Weesperstraat moest weg als plaats delict

men straat

‘Dat is een naam van vóór de oorlog’, zeiden Amsterdamse Joden na 1945 als er een typisch Joodse achternaam viel die niet meer voorkwam. Eigenlijk hadden ze dat ook over de Weesperstraat moeten zeggen. Want die hoofdstraat van de Amsterdamse Jodenhoek bestaat niet meer. Twee sleutelperiodes in de Nederlandse geschiedenis zijn daarvoor verantwoordelijk. Behalve de oorlog óók de jaren zestig.

Een jaar lang woonde ik eind jaren zestig in ‘de Weesperstraatflat’, het fameuze studentenhuis van architect Herman Hertzberger. Een van de nieuwe grote betonnen gebouwen aan de drukke verkeerscorridor waarin de ontvolkte Weesperstraat was veranderd. Elke ochtend om zes uur werd ik met koppijn wakker, gewekt door het zware vrachtverkeer dat onder mijn raam voorbyschoof op weg naar de zojuist geopende IJtunnel. Aan de overkant van de straat stond een vervallen en verwaarloosd monument, waar ik altijd met een grote boog omheen liep. Het toonde een vijftal reliëfs van menselijke figuren, met de bijschriften: ‘Berustend in Gods wil’, ‘Ver-eend met u in afweer’, ‘Beschermd door uw liefde’, ‘Gesterkt door uw weerstand’, en ‘Rouwend met u’. Bovenaan stond onder een davidster te lezen dat dit monument was opgedragen aan “de beschermers der Nederlandse Joden in de bezettingsjaren”. Pas later las ik dat dit Monument van Joodse Erkentelijkheid nog maar kort op deze plek stond. In 1950 was het onthuld op een prominente plek aan het Weesperplein, als blijk van dankbaarheid jegens die Amsterdammers die hun leven hadden gewaagd om Joden te laten onderduiken, naar een ontwerp van Jobs Wertheim. In 1968 werd het verplaatst vanwege de komende metroaanleg. Tenminste: dat was de formele reden. Een mogelijke andere reden werd niet hardop uitgesproken. De gedachte dat Amsterdams oorlogsverleden aanleiding

◀Verloren in de ruimte van de Weesperstraat ‘in vernieuwing’ (op de voorgrond is de bouw van de metro nog in volle gang, 1973) staat tegenover de studentenflat (rechts) het Monument van Joodse Erkentelijkheid (links) voor de hoge bomen van de Hoftuin.

gaf tot Joodse erkentelijkheid, paste bij de jaren kort na de oorlog, waarin Nederland faam genoot als het land dat zich vereend had verzet tegen de overheerser en Amsterdam als de stad die 'Heldhaftig, Vastberaden en Barmhartig' was geweest. In de jaren zestig werden zulke schouderklopjes in toenemende mate als beschamend ervaren. Ook daarom moest het erkentelijkheidsmonument uitwijken naar deze obscure plek terzijde van de kaalgeslagen Weesperstraat.

Geen risjes maken

De oorlogsmythe van Nederland-verzetsland kon na 1945 gedijen in een collectief zwijgen over wat er in werkelijkheid gebeurde. Daarover heerste een nationale stilte die geen twee minuten duurde, maar twintig jaar. Het zwijgen van de niet-Joodse Nederlanders over wat zij toen – niet – gedaan hadden, werd aangevuld door de stilte in Joodse kring, waar men maar liever niet te veel met zijn gevoelens naar buiten kwam, uit angst om 'risjes te maken': antisemitisme op te roepen. "In de jaren vijftig werd er over gezwezen, of over gehuild, maar niet over gepraat", zoals Jeroen Krabbé het uitdrukte. Ook binnen ons gezin, met een Joodse vader, heerste dat zwijgen. Daardoor wist ik toen niet dat ik vanuit mijn studentenkamer precies uitkeek op de plek waar tot 1943 mijn grootvaders luxebakkerij Vuysje gevestigd was. Ik wist dat mijn opa bakker was geweest in de Weesperstraat. Ik wist ook dat mijn grootouders vanuit hun woning boven de winkel waren weggevoerd en niet teruggekeerd. Maar doorgevraagd over hoe, waar en wanneer had ik nooit – het onderwerp was te beladen.

Wat ik wist van het leven in de Amsterdamse Jodenhoek, ontleende ik vooral aan de serie boeken die Meyer Sluysen daarover vanaf eind jaren vijftig publiceerde. Naast nostalgie is bitterheid de grondtoon van die boeken. "De Weesperstraat is nu een groezelige verzameling puisten, builen, open wonden en etteringen", schreef hij in *Er groeit gras in de Weesperstraat* (1962). "De hele buurt is één verwaarloosd kerkhof, waar de honden niet worden geweerd. En die begraafplaats wordt nu geruimd." Maar waarom precies? Vóór de oorlog was de Weesperstraat een smalle uitvalsweg, te vergelijken met de Utrechtse- of de Leidsestraat. Er reed een tram doorheen, lijn 8, de 'Jodentram'. Al na de Eerste Wereldoorlog waren de nabijgelegen sloppenwijken Uilenburg en Marken

► De oude, levendige Weesperstraat, met tramlijn 8, in 1932.

gesaneerd, maar de Weesperstraat was een levendige stadsstraat met een keur aan winkels en befaamde instellingen. Zo was er de vereniging voor steun aan passanten Hachnosas Ourechiem en schuin tegenover mijn opa's bakkerij genoten vrome Joodse mannen een onbezorgde oude dag bij de Vedderstichting. De straat kruiste de Nieuwe Heren-, Keizers- en Prinsengracht, waar Joodse notabelen en eeuwenoude liefdadige instituten zich gevestigd hadden.

Onder het asfalt?

Waarom werd dan juist deze straat zo totaal van de kaart geveegd? Het simpelste antwoord is: omdat het planologisch en verkeerstechnisch nodig was. Na de afbraak van het Weesperpoortstation in 1939 was de brede Wibautstraat aangelegd. Volgens het Wederopbouwplan van 1953 zou deze vierbaansweg worden doorgetrokken via de route Weesperstraat, Jodenbreestraat en Sint Antoniesbreestraat en dwars door de Nieuwmarktbuurt naar de Prins Hendrikade. In 1965 kwam de gemeente met een folder *Zó wordt de Weesperstraat*. Het verkeer zou over gescheiden rijbanen ongestoord kunnen passeren, de auto's met wel 48 kilometer per uur. De folder was gericht aan "de bewoners van de Weesperstraat en omgeving"... – maar bewoners waren er niet meer in de Weesperstraat. De oorspronkelijke bebouwing was afgebroken of stond te verkrotten. Aan de oostzijde verrees in de jaren zestig grootschalige bebouwing, onder meer de studentenflat. Daarin huisden wij als enige bewoners van de straat, tussen kaalslag en kantoorkolossen. 'Toekomstgericht', 'efficiënt', 'functio-

neel' en 'optimistisch' waren de sleutelwoorden van de wederopbouw van de Weesperstraat. Maar met iedere wagonlading zand die er werd gestort, werd ook een plaats delict verder aan het oog onttrokken. De etterende wonden waarover Meyer Sluysen schreef, moesten weggesneden. Omzien in sentimentaliteit was zinloos, was de grondtoon van de gemeentepannen en de meeste commentaren daarop. Wat eenmaal verdwenen was, liet zich niet wederopbouwen. Zo dreigde de oorlogsherinnering te worden begraven onder berusting, realisme en vooruitgangsgeloof. En onder het asfalt van de nieuwe verkeersader. Dreigde, want juist in diezelfde midden jaren zestig was de naoorlogse geboortegolf oud genoeg om een aanvang te maken met de stormloop op de heilige huisjes van hun ouders. De stilte waarmee de oorlogsgeneratie de moord op meer dan honderdduizend Joodse medeburgers had omgeven, werd stapsgewijs doorbroken. Ook de vraag die altijd was ontweken, werd nu gesteld: waarom hadden de vervolgte Joden niet meer hulp gekregen?

Aanklacht

De Weesperstraat was een plaats delict, maar kon die misdaad ook de Nederlanders worden aangerekend? Waren zij door hun afzijdigheid medeschuldig? Ook in Joodse kring was die vraag tijdens de eerste twintig naoorlogse jaren niet hardop gesteld. Meyer Sluysen getuigde van bitterheid, verdriet en ingehouden woede. Maar beschuldiging en verwijt jegens zijn niet-Joodse stadgenoten treft de lezer hoogstens tussen de regels bij hem aan. Nu een nieuwe generatie zich aandienende, ontstond er ook nieuwe ruimte in de me-

◀Sloop van de Weesperstraat, ca. 1961 (oostkant tussen Nieuwe Prinsengracht en Nieuwe Kerkstraat).

◀Onthulling van het Monument der Joodse Erkentelijkheid op het Weesperplein door burgemeester Arnold d'Ailly op 26 februari 1950.

dia en het openbaar debat. In zijn tv-serie *De Bezetting*, uitgezonden tussen 1960 en 1965, hield dr. Loe de Jong nog gedeeltelijk vast aan thema's van dankbaarheid, verzet en solidariteit. Toch maakte de serie grote indruk vanwege de schokkende gegevens, die nu niet langer te ontkennen vielen.

Van de Nederlandse Joden was ongeveer 75% vermoord – veruit het hoogste percentage van alle West-Europese landen, inclusief Duitsland.

Met het verschijnen van Jacques Pressers *Ondergang* kwam definitief een eind aan de mythe van Nederland-verzetsland. Pressers kroniek van de Jodenvervolging in Nederland was zowel requiem als requisitoir – en zijn aanklacht gold óók de Nederlandse burgers, functionarissen en instanties die bereidwillig hadden meegewerkt aan de deportaties en de voorbereidingen daarvan. *Ondergang* verscheen in 1965; binnen een jaar waren er 100.000 exemplaren verkocht. De reactie was volgens historicus Jan Bank “een bijna collectief besef van tenminste passieve schuld”.

Kwesties van collaboratie en passiviteit kwamen nu in het brandpunt van de aandacht te staan. De vervolging en vernietiging van de Joden werd het centrale thema van de oorlogsherinnering. Wereldwijd gebeurde hetzelfde, vooral door het proces-Eichmann, dat in 1961 in Jeruzalem plaatsvond.

De nieuwe blik op de oorlogsgebeurtenissen droeg er ook toe bij dat de plannen voor een bruuske doorbraak in de eertijds Joodse Nieuwmarktbuurt niet doorgingen. Met het oog op die doorbraak waren de Jodenbreestraat en de Sint Antoniesluis alvast verbreed, maar in 1972

besloot de raad het historische stratenpatroon van de Lastage te respecteren. Na de aanleg van de metro werd de buurt volgens de oorspronkelijke rooilijnen herbouwd.

Bakkerij Vuijsje

Sindsdien wordt de herinnering aan de Jodenhoek en het einde daarvan ook op andere manieren levend gehouden. Alle Weesperstraatbruggen over de grachten zijn vernoemd naar prominente Joodse stadgenoten, onder wie de rabbijnen Lodewijk Hartog Sarlouis en Meijer de Hond, beiden in Polen vermoord. Op verschillende plekken aan de grachten nabij de Weesperstraat zijn *Stolpersteine* geplaatst om te herinneren aan de weggevoerde Joodse bewoners.

Ook binnen Joodse families was nu meer ruimte ontstaan om te praten over de gruwelijke gebeurtenissen van destijds. Zo vertelde mijn oom, de jongste broer van mijn vader, hoe hij ontsnapt was aan de razzia van 26 mei 1943, waarbij mijn grootouders werden weggevoerd. Ruim een maand tevoren was hij getrouwd met een buurmeisje, een van de laatste huwelijken die werden voltrokken in het synagogencomplex aan het Jonas Daniël Meijerplein. Ze woonden in bij mijn grootouders boven de bakkerij. Op die 26ste mei vluchtten zij over de schutting tussen de binnenplaats van de bakkerij en de binnentuin van de Amstelhof, het bejaardenhuis van de protestantse diaconie. In een bakstenen gebouwtje, het mortuarium van Amstelhof, hielden ze zich schuil tot het gevaar geweken was. Het was het begin van een onderduikperiode van twee jaar, waarmee zij heelhuids door de oorlog kwamen.

De bakkerij en de woning erboven ondergingen hetzelfde lot als de meeste verlaten Joodse huizen. Ze werden ‘gepulst’ – leeggeroofd – en in gebruik genomen door een ander gezin, zo blijkt uit een artikel in *Ons Amsterdam* van juni 2013. “Het huis was helemaal leeggehaald”, herinnert zich Annie Zwart, wier ouders er in 1944 een groentewinkel begonnen. “Er stond niets meer.” In mei 1945 bleek de bakkerij in gebruik als stal voor het paard van een schillenboer. Mijn oom en zijn broers die de oorlog overleefd hadden, kregen de bakkerij niet terug. Ook werd geen compensatie verstrekt. Allebei volstrekt gebruikelijk in die dagen.

Monument

Nu staat op die plek dus dat Monument van Joodse Erkentelijkheid. Vlak erachter is sinds dit voorjaar de ingang van de Hofstuin, de binnentuin die wordt omringd door de Amstelhof, nu de Hermitage Amsterdam, en de andere monumentale gebouwen van de diaconie. Een klein bakstenen gebouw is omgetoverd tot een theehuis met een heerlijk terras: het vroegere mortuarium, waar mijn oom en tante hun angstigste uren beleefden. Het monument zelf staat er netjes onderhouden bij, niet meer verwaarloosd, maar nog steeds onopgemerkt en met zichzelf verlegen. Het is een monument, niet van wat er in de oorlog gebeurde, maar van de onwaarachtigheid waarmee die gebeurtenissen aanvankelijk werden omkleed en van de bevrijding die de jaren zestig ook in dit opzicht hebben gebracht. Voor zo'n monument is de Weesperstraat een goede plek.

HERMAN VUIJSJE IS JOURNALIST EN SCHRIJVER.